

Pavel Zahradka: *Vysoké versus populární umění*

Olomouc, Periplum 2009, 124 s.

Jiří Šafr: *Životní styl a sociální třídy: vytvoření symbolické kulturní hranice diferenciací vkusu a spotřeby*

Praha, Sociologický ústav AV ČR, v.v.i., 2008, 166 s.

Jiří Vaněk: *Způsoby estetického prožívání*

Praha, Galerie Zdeněk Sklenář 2009, 278 s.

Je pozoruhodné, že v poměrně okrajové oblasti, jakou je nejen u nás sociologie umění, mohou během velmi krátké doby vyjít hned tři relevantní tituly. Ještě pozoruhodnější je skutečnost, že ač se všechny tři knihy zabývají vztahem mezi uměním a společností, žádná o tomtéž neříká totéž. Každá reprezentuje trochu odlišný pohled na věc, což jen potvrzuje odvěkou pluralitu pohledů na fenomén umění.

Kniha Pavla Zahradky *Vysoké versus populární umění* spadá do kontextu kulturních studií, oboru původem britského, nicméně i v naší zemi stále méně známého. Je otázkou osobního vkusu, do jaké míry kulturní studia do sociologie patří, či nepatří, v tomto případě se ovšem autor k sociologickému pohledu na umění výslovně hlásí. Kniha se zabývá vývojem koncepcí, pohledů a teorií, spjatých s existencí (či neexistencí) estetického hierarchismu, tedy ještě nedávno samozřejmého předpokladu, že některé umění je z určitých důvodů lepší než jiné. Přináší vcelku slušný přehled argumentů pro i proti rozlišování mezi vysokým a populárním uměním, přičemž autorovým záměrem, tak jak už to v kulturních studiích bývá, je jakýkoliv estetický hierarchismus problematizovat, relativizovat a nejlépe vůbec popřít. Již na ořízce se můžeme setkat s oblíbeným typem otázky, totiž: „Je Felliniho *Satyricon* lepším filmovým dílem než *Doba ledová 2*?”

Kromě věcí v daném kontextu nutných a samozřejmých, jako jsou pojetí masového publika nebo frankfurtská škola, tu Pavel

Zahradka uvádí vlastnosti, které bývají obvykle přisuzovány uměleckým dílům v pojetích předpokládajících určitý esenciální rozdíl mezi vysokým a populárním uměním. Každou tuto charakteristiku, mezi něž patří například odlišná obtížnost při vnímání, standardizace tvůrčích prostředků nebo rozdílné emoční působení (vysoké umění poskytuje „skutečné estetické potěšení“, zatímco populární „poskytuje zástupné zážitky a falešné pocity“) autor podrobuje kritice. Tato kritika zajisté nepostrádá smysl, ovšem leckdy není úplně nevinná. Mezi badateli v oblasti kulturních studií je oblíbená tendence nadšeně a „revolučně“ dokazovat, že Madonna není o nic horší než Mahler, k čemuž vždy dobře poslouží například koncepty sémioticky aktivního publika nebo vhodná kritika kritické teorie. Je vždy milé si připomenout, že Shakespeare býval někdy někde považován za zábavu a ne za vysoké umění, ovšem totéž bychom mohli říci o Dekameronu nebo antických tragédiích. Pokud Clement Greenberg píše, že vysoké umění je složitější než populární a klade na publikum větší nároky, pak těžko slavit oponentské vítězství s tezí, že některým lidem připadá i komix dost složitý. Problém je i v tom, co všechno si autor (ač není sám) představuje pod populárním uměním – filmy Davida Lynche nebo Jima Jarmusche rozhodně nejsou opakem Bergmana ani ve smyslu uměleckém, ani ve složení publika. Pokud by Pavel Zahradka volil typické příklady populární kultury, relativizovalo by se mu rázem o mnoho obtížněji. Tváří v tvář Eurosongu, Ordinači v Růžové zahradě či komediím pro „mladé“ by vysoké umění prošlo všemi kategoriemi bez sebemenšího otřesu.

Hlavním pilířem kritiky estetického hierarchismu je i zde Pierre Bourdieu, jehož obliba v této oblasti zůstává již delší dobu neutuchající. Bourdieu daroval kulturním studiím, ač je sám příliš neměl v lásce, mocnou zbraň; empiricky podloženou koncepci reprodukce kulturního kapitálu, tedy tezi, že vysoké umění je nástrojem (zejm-

na ekonomických) elit, jak udržovat svou symbolickou odlišnost od vrstev nižších. Dějiny elitářství, spojené s opovrhováním masami a dělníky, tuto tezi víceméně potvrzují, nemůžeme ovšem vinit umění z existence fenoménu snobství. Navíc Bourdieu přece jen vychází z dat z 50. a 60. let. Od té doby se leccos změnilo. Ve vzduchu pozdějších výzkumů visí fundamentální problém, totiž že vyšší vrstvy se zajímají o populární umění dokonce více než vrstvy nižší. K tomuto se Pavel Zahrádka ještě dostává před závěrem své knihy, představuje zde poměrně mladou koncepci tzv. omnivorů, spojenou zejména se sociologem Paullem DiMaggio a Richardem Petersonem. Podle této empirickými daty dobře podložené koncepce je pro vyšší společenské vrstvy charakteristické, že se zajímají o větší množství uměleckých žánrů (jak z oblasti vysokého umění, tak z populárního), zatímco vrstvy nižší inklinují jen k žánru jednomu. Autor také uvádí kritiku tohoto pojetí, s nímž přišel americký sociolog Douglas Holt, který stále spatřuje symbolicky budovaný rozdíl mezi elitami a nižšími vrstvami ne v množství, ale v druhu zájmů a způsobů trávení volného času, tím už se však dostáváme od vysokého a populárního umění spíše k životnímu stylu.

Knihy Pavla Zahrádky je nepochybně zajímavá především tím, že k nám přináší autentický diskurz o umění, jak je běžný v kulturních studiích, a to se všemi klady (fundované a zároveň srozumitelné a čtivé podání) i jakýmsi ortodoxním antielitářstvím (spojeným s demonizací vysoké kultury a nekritickou apologetikou veškeré kulturní populární).

Východisky podobná, ovšem optikou a zpracováním odlišná, je pozoruhodná práce Jiřího Šafra s rozsáhlým názvem *Životní styl a sociální třídy: vytváření symbolické kulturní hranice diferenciací vkusu a spotřeby*. Téma knihy, jak naznačuje již název sám, přesahuje oblast rozlišování vysokého a nízkého umění, nicméně vztah k umění (nejen tomu elitnímu) hraje při zkoumá-

ní vkusu a životního stylu významnou úlohu. S malou mírou zjednodušení lze říci, že totéž, co Pavel Zahrádka použil pro boj s už tak dosti churavým protivníkem, zvaným „vysoké umění“, využil Šafra ve zkoumání sociální stratifikace.

Základní otázkou, kterou si autor klade, je, zda jsou v České republice sociální třídy spojeny s určitým životním stylem, vkusem či hodnotami – můžeme-li mluvit o tzv. homologii. Na základě sekundární analýzy dat, sebraných při velkém výzkumu životního stylu v roce 2004 (*Market & Media & Lifestyle TGI*), Šafra zjišťuje, jak u nás z hlediska vkusu a spotřeby vypadají hranice mezi vysokou a nízkou kulturou. V hledání symbolických odlišností si všimá nejen chození do divadel a galerií (znaky kultury vysoké) nebo sledování televizní zábavy (kultura nízká), ale i oblákání, okázalé spotřeby a zdravého způsobu života. Ze zajímavých výsledků analýzy zmiřme například tento: vysoká a nízká kultura u nás existují, ovšem „kulturní vkus lze považovat spíše za slabou formu reprodukce třídního systému“ (s. 114). Co se týče české společnosti, těžko tedy říkat, že by vysoká kultura byla významným nástrojem dominance ekonomických elit, tvořících kolem sebe symbolický svět, do něž nižší třídy nesmí. To není nejpříjemnější zpráva pro neomarxisticky laděná kulturní studia, o to lepší je to zpráva pro umění; představa, že kánony uměleckých děl se vytvářejí v něčem ekonomickém zájmu, je sice snadno přijatelná a leckdy snad i „osvobuzující“, nicméně notně nadsazená. Šafrova práce je jistě pozoruhodná i z mnoha dalších důvodů – zejména závěrečná korespondenční analýza ukazuje vztah životního stylu a třídní příslušnosti velmi názorně. V souvislosti s výše popsanou knihou Pavla Zahrádky pak stojí za zmínku ještě přinejmenším dvě věci.

Jednak je to Šafrovo testování již naznačené koncepce omnivorů, do češtiny mile převedené jako teorie kulturního všezroutství. Hypotézu Richarda Petersona o kul-

turním všežroutstvím, podle níž jsou lidé v oblasti kulturního vkusu a spotřeby rozdělení spíše než na elitu a masu, na *všekon-zumenty* (omnivores – zájímaví se o kulturu vysokou, ale i o nízkou) a *vyhraněné* (univores – uzavřené v kultuře nízké), testuje Šafr na mediálních tématech. Pro tento účel je třeba sestavit kategorie mediálních obsahů pro vysokou a nízkou kulturu, což autor činí rozdělením na témata spíše informativní (např. historie, umění, vzdělání) a ryze zábavná (celebrity, erotika, černá kronika atd.). Jistě by bylo možno k těmto kategoriím leccos namítnout (třeba zda do nízké kultury u nás počítat témata kutilství či zahrádky, naopak hudba, zařazená do kultury vysoké, může znamenat i hudbu populární), nicméně i tak je výsledek zajímavý. Kromě zjištění, že kulturních všežroutů je u nás málo, je z analýzy zřejmé, že jediné, co vede k všežroutství mediálních témat, je vzdělání.

Druhou pozoruhodnou věcí v knize Jiřího Šafra je práce s jeho teoretickými východiskami. Máje před sebou téměř totožné koncepce jako Pavel Zahradka (Šafr se jim věnuje trochu lépe, protože hlouběji), ani na chvíli nepodléhá onomu pokušení konstruktivisticky zpochybňovat vysokou kulturu. Naopak, zajímá se výhradně o společnost, což je mimochodem mnohem lepší než hodnotit, ukrývá se za weberovskou sociologii prostou hodnot, jako to činí Pavel Zahradka. Neskrývá, že vkus můžeme vysvětlovat i jinak než sociologicky, že vedle sociologického pohledu je tu i hledisko estetické nebo psychologické. Ví, že „sociologická teorie kulturní percepce (...) neumí vysvětlit naše vnitřní prožitky kupříkladu při poslechu Janáčkovy Glagolské mše ani důvody, proč se k ní budeme stále vracet“ (s. 31).

Právě estetický rozměr je dominantní v knize Jiřího Vaňka *Způsoby estetického prožívání*. V podstatě jde o neobvyklou učebnici estetiky, kombinovanou s výkladovým slovníkem všeho možného (od „antiutopie“ přes „behaviorismus“ a „Ortegu y Gas-

seta“ po „znak“). Postmoderní duch míchaní stylů a žánrů je cítit již z obálky, v textu (i když se umírněně začíná Platónem) se pak vedle sebe mohou setkat třeba Adolf Loos s Bohuslavem Broukem, Gillesem Lipovetským a Walterem Benjaminem, případně Václav Černý s Erichem Frommem a Michelelem Foucaultem. Jiří Vaněk se zde zabývá fenomény nejen estetickými, ale také sociologickými nebo jazykovědnými – vedle estetiky těla je tu i kapitola o hranici mezi erotikou a pornografií nebo o estetice jazyka a vyjadřování. Nutno dodat, že přes poněkud hrozivou roztržitost text není ani chaotický, ani nepřehledný.

Z hlediska tématu vysoké a masové kultury jsou zde významné závěrečné kapitoly o estétství, kýči a snobismu. V podstatě jde o klasické fenomény, spojené s vysokou kulturou (i s populární, pokud jde o kýč), které nám připomínají, že od umění bychom neměli oddělovat způsoby jeho vnímání a užívání. I vysoké umění lze v době snadné technické reprodukovatelnosti „prožívat kýčovitě“ a naopak práce s kýčem není dnes, jak známo, ve vysokém umění ničím výjimečným. Problém snobismu, jakozto „přisuzování si důležitosti na základě svého ztotožnění s některými hodnotami, jež snob považuje za zvláště významné a jejichž pouhé formální znaky mu mají zajistit prestiž“ (s. 223), je ještě obtížněji uchopitelný, protože, jak připomíná Umberto Eco, „rozdíl mezi kritickou senzibilitou a snobistickou schválností je skoro nezatelný“ (s. 226). Přinejmenším za pokus by v této souvislosti stála aktualizace již „tradičního“ fenoménu snobství v kontextu teorie kulturního všežroutství. Jiří Vaněk začíná svůj výklad o estétství románem Jaromíra Johna *Estét*, v němž se říká, že „gentleman je ten, kdo užívá své klíšťky na cukr každodenně, i když jej nikdo nevidí“ (s. 226). To je také základní problém sociologického zkoumání skutečného života s vysokou kulturou – jak odlišit snobismus od skutečného nadšení a zájmu. Je daleko jednodušší prohlásit veškeré vysoké umění

za pouhý dlouho udržovaný nástroj symbolické dominance. Proto je vysoké umění spíše než předmětem výzkumu terčem útoků. Přitom umění populární si na nezáměrných vědců rozhodně stěžovat nemůže.

Miroslav Paulíček

Lucie Vidovičová: Stárnutí, věk a diskriminace – nové souvislosti

Brno, Masarykova univerzita, Mezinárodní politologický ústav 2008, 232 s.

Kniha „Stárnutí, věk a diskriminace – nové souvislosti“ je první monografií věnovanou ageismu v české sociologii. Publikace má být dle autorčina záměru zejména impulsem pro otevření diskuse nad otázkami věku v sociologii a věkové diferenciaci a diskriminaci ve společnosti. Charakter textu je proto do značné míry přehledový, jedná se o pestrý výčet koncepcí vážících se k problematice se snahou o jejich propojení či komparaci. Platnost teorií a hypotéz je ověřována na základě dat z autorčina vlastního kvantitativního výzkumu populace České republiky. Lucie Vidovičová se zabývá otázkami věku, stárnutí a ageismu po dobu několika let svého působení na Fakultě sociálních studií MU. V knize je znát hluboká zkušenost autorky s tématem a množství akumulovaného vědění o problému.

Kniha je určena zejména odborné veřejnosti a díky širokému záběru předá svým čtenářům velmi ucelenou informaci o tématu. Autorčinou ambicí nebyla detailní analýza jednotlivého fenoménu, ale představení hlavních teorií věku a diskriminace a jejich uchopení pomocí empirických dat. To se Vidovičové podařilo. Zejména čtenář, který se začíná tématem zabývat a hledá přehledně uspořádanou, a přitom myšlenkově originální „studnici“ vědomostí, nebude zklamán. Kniha poskytuje jednoznačné, daty podložené odpovědi na základní otázky: Existuje v Česku věková diskriminace? V jakých oblastech? Jakých demo-

grafických a sociálních skupin se nejvíce dotýká? Jaké předsudky se k věku váží? Jakými cestami ageismu předcházet? Zároveň text rozpracovává mnohé další, obecnější otázky z oblasti věku a diskriminace a poskytuje čtenáři mnoho podnětů k zamýšlení.

Publikace je rozdělena v zásadě do dvou částí – několik prvních kapitol se věnuje sociologii věku a věkovým očekávaním obecně. Druhá polovina knihy je zaměřena nejprve na ageismus jako nadřazený pojem a poté úžeji na jeho behaviorální složku, věkovou diskriminaci.

Základním pojmem první části je ideologie věku. Čas a věk jsou dle autorky důležitou a funkční charakteristikou pro strukturu společnosti. V průběhu modernizace však podle Vidovičové došlo k takovému „zvýznamňování věku“, že můžeme mluvit o ideologii pojímající věk jako často vševysvětlující proměnnou. V tomto kontextu autorka ve velmi zajímavém historickém exkurzu popisuje několik důležitých procesů modernizace, v jejichž důsledku „se životní běh stal více segmentovaným, jeho fáze jsou si méně podobné a individuální tranzice z jedné fáze do druhé jsou kratší, a tudíž náhlé a méně spojitě“ (s. 23). Věk v moderní společnosti dle autorky přestává být pouze biologickou daností, ale „obaluje se sociálními významy“, čímž získává na důležitosti.

Ke stupňování problému věkové diferenciaci přispívá dle Vidovičové fenomén demografické paniky, kterého jsme v současnosti často svědkem. Tato panika se zejména v mediálním diskurzu vyznačuje katastrofickými scénáři úpadku společnosti na pozadí demografického stárnutí populace. To, že lidé bez hlubší diskuse ztotožňují míru blahobytu země s věkovým složením obyvatel, je dle autorky příkladem přímého účinku ideologie věku.

K ucelenému uvedení proměnné věku v sociologii autorka přidává popis základních věkových paradigmat, mezi jejichž